*Максим Лепський*
д.філос.н., професор,
декан факультету соціології та управління ЗНУ

# ЕТИМОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «УКЛАД»

*В роботі досліджується етимологічний зміст поняття, етапи формування. Перший етап визначення соціально-економічного укладу значення (у марксистській теорії формацій), другий етап визначений дискусією про багатоукладність економіки і формуванням теорії «довгих хвиль Н. Кондратьева». Третій етап здійснювався в дослідженнях інноваційно-технологічної циклічності розвитку. Четвертий етап в роботах, що досліджують соціально-технологічні уклади, їх механізми і складові. У роботі аналізується прогностичне і евристичне значення концепції соціально-технологічних укладів.*

***Ключові слова:*** *уклад, цикл, розвиток, соціально-економічний уклад, соціально-технологічний уклад.*

Етимологія поняття «уклад» має декілька значень. По-перше, уклад має походження від кореню «клад», те, що «складено» або «покладено». Вже в цьому значенні наявними є багато елементів або складових, та випадковий (самоорганізаційний) або спрямований характер їх поєднання.

Уклад це «1. Порядок, який був установлений або склався (у житті, побуті, родині, установі і т.ін.). 2. Тип, форма господдарства певної суспільно-економічної формації. 3. Заст. Умова, угода, договір. 4. Діал. Зовнішній вигляд; зовнішність» [1]. У «Новому тлумачному словнику української мови» доповнюється лише перший пункт значеннями «устрій, спосіб, триб» [2].

У російській мові уклад також має схожі значення. Так, у застарілому значенні уклад – «це смуга, яка набивалася на санний полоз» або «сталь (на робочих інструментах)», або «дань, податок». У найбільш загальному вигляді словники визначають «уклад» як «порядок, що склався або складається, в організації будь-чого, устрій будь-чого» [3]; «устрій будь-чого, встановлений або такий що склався, порядок в організації будь-чого» [4]; «порядок, що встановився, устрій, який склався, (суспільного життя та побуту)» [5].

Досить вагомий внесок у смислове наповнення поняття «уклад» вносять порівняння іншомовних визначень та видових, так би мовити «галузевих» дефініцій. У іншомовних еквівалентах

«уклад» часто-густо перекладається як форма, стиль, режим, тип, структура, форма, формація:

У французькій мові уклад genre m. (або mode m.) – це тип, міра, образ, засіб, правило, припис; уклад життя genre m. (або mode m.) de vie, суспільно-економічний уклад régime économique et social, structure f économique et sociale; господарський уклад formation f économique [6]. У італійській мові уклад – це modo, regime, уклад життя modo / stile di vita; господарський уклад regime / assetto economico [7]. У іспанській мові уклад – м. modo m., género m., régimen m.; у значенні уклад життя género (modo) de vida; господарський уклад régimen económico; суспільно-економічний уклад – régimen socioeconómico, formación (estructura) socioeconómica [8]. У німецькій мові – м. уклад життя Lebensweise f; господарський уклад Wirtschaftsform f [9]. У англійській мові уклад – structure; уклад життя style of life, суспільно-економічний уклад social and economic structure [10].

У видових визначеннях уклад використовується у значенні «суспільно-економічний» [4]; «економічний, господарський», «уклад життя, сім'ї» [5]; «моральні, ідеологічні устої життя, характерні особливості психіки» [3], або як доведення та інтерпретація мисленевої концепції В.І. Леніна про багато-укладність економіки, суспільно-економічні уклади [4; 11].

У «Словнику бізнес-термінів» економічний уклад визначається «як форма господарювання, в основі якого знаходиться визначена система конкретних економічних форм, що створює основу для реалізації специфічних соціально-економічних цілей» [12].

У смисловому навантаженні визначені такі родові характеристики змінність укладу, він установлюється або складається, складність, він формується з різних елементів, визначеність суттєвих ознак, він є типом або формацією, атрибутом цілісності, формою, яка характеризує життя, побут, родини, установи, господарства, психіки, економіки, політики; упорядкованість, він є порядок, устрій в організації.

Необхідно відмітити також різне співвідношення природності та штучності укладу, як взаємозв'язку самоорганізації та управління у відносинах людей. В цьому значенні «уклад» є процесом, який може бути незавершеним або завершеним, але завжди нестатичним, тим, що має розвиток та функціонування.

Самоорганізація укладу, який складається, визначає багатофакторність та багатоманітність проявів, що у подальшому розвинулось у теоретичному питанні про «багатоукладності». В етимологічному смислі укладу відображений діалектичний взаємозв'язок статики та динаміки, усталеності та мінливості.

*Стадії формування мисленевого концепту «технологічний уклад»*

Формування концепту технологічного укладу пройшло декілька етапів теоретичного розвитку.

На першому етапі технологічні уклади у розвитку економіки розглядались економістами, істориками, політиками ще у середині XIX ст. З другої половини XIX ст. – до першої чверті XX ст. про них писали відомі вчені свого часу: К. Маркс, Ф. Енгельс, М.І. Туган-Барановський, К. Віксель, В. Парето, Р. Гільфердинг, К. Каутський, А. Афталіон, Г. Мур, Ж. Лескюр та інші. Термін «уклад» мав широке розповсюдження у другій половині XIX століття у Російській імперії у народників, які ввели це поняття у літературний обіг, та у марксистській літературі. Народники стверджували, що у Росії існує особливий соціально-економічний уклад (селянська община) і тому західний шлях для Росії не є прийнятним.

Ця дискусія мала походження з дискусії «західників» та «слов'янофілів»; з популярної марксистської концепції. Поняття «уклад» у марксистській теорії впроваджувалося у категоріальному ряду формаційної концепції. Ці дискусії почались саме з обговорення шляхів суспільного розвитку, у парадигмах західного і самобутнього шляху, та на той час найбільш передової концепції формаційного розвитку, визначенні можливості суспільства зробити прорив суспільства до нової формації.

Поняття формація було впроваджено К. Марксом за аналогією з геологічною наукою, яке позначало геологічні відкладення певного періоду, які становлять собою верстви у земній кулі, що склалися у часі. К. Маркс збільшив наукову сферу використання цього поняття, вклавши у нього новий зміст – соціального, матеріального утворення, але залишиви характеристики виникнення, зміни. Родовим відносно категорії суспільної формації є поняття людського суспільства, як відокремленої від природи життєдіяльності людей, яка історично розвивається і визначає рівень розвитку суспільства у історичному процесі. Суспільна формація відображує логику історичного процесу,

його сутнісні характеристики: історично обумовлений суспільний спосіб виробництва, систему суспільних відносин, соціальну структуру, у складі якої визначальне місце мають класи і класова боротьба.

Базовими ланцюгами формаційного розвитку є три великі економічні формації. К. Маркс у 1881 році історичні етапи розвитку суспільства уявляв у вигляді первісної суспільної формації (загальна власність), вторинної суспільної формації (приватна власність) і третинної суспільної формації (суспільна власність).

Первісна суспільна формація, яка ґрунтується на загальному типі власності, характеризується тим, що виробничі відносини не мають окремої форми, а виявляються у сімейно-шлюбних і кровно-родинних відносинах. Це пов'язано з відтворенням людини, засобів існування та продовженням роду, нерозвиненістю праці. В умовах первісної суспільної формації родинні відносини були специфічним засобом виявлення виробничих відносин. Поєднання економічного та родового устрою виявляло патріархальний уклад. Тільки виникнення та розвиток приватної власності надає можливість відокремлювати поняття «економічна формація» і «соціально-економічний уклад». У якості прогресивних епох вторинної суспільної формації визначались азіатський, античний, феодальний і буржуазний способи виробництва. Ці способи виробництва можливо розглядати як формації у вузькому смислі. В історичній перспективі третинна суспільна формація не буде мати соціально-економічні уклади. Формація у марксистській концепції складалася зі способу виробництва і укладу [13].

У той же час, якщо спосіб виробництва розглядався на рівні суспільного виробництва, як взаємозв'язку продуктивних сил і виробничих відносин, то соціально-економічний уклад лише як система виробничих відносин.

Другий етап визначений дискусією про багатоукладну економіку та формування теорії «довгих хвиль М. Кондратьєва».

Початок дослідження базового поняття уклад пов'язаний з активною дискусією про багатоукладну економіку, у якій співіснують уклади різних формацій.

В.І. Ленін у роботі «До характеристики економічного романтизму» (1897 р.) надає своє бачення категорії уклад, яку він використовував у різних словосполученнях: «уклад суспільного

виробництва», «уклад суспільного господарства», «суспільно-економічний уклад». Спираючись на теорію суспільних формацій В.І. Ленін використовував їх для відображення виробничих відносин, які створюють у своїй сукупності економічну структуру, основу суспільства. Для характеристики соціально-економічного розвитку він використовував також схожі поняття, такі як «устрій суспільного господарства», «устрій суспільно-економічних відносин», «система виробничих відносин», «господарська система», «форми суспільного господарства», «економічний порядок», «економічний устрій» [14].

Активно цю проблему розглядав В.І. Ленін у дискусії з О.О. Богдановим, одним з перших перекладачів марксового «Капіталу» на російську мову та засновника «Тектології» (загальної теорії управління) [15]. В.І. Ленін обґрунтував положення «формаційної теорії» до потреб практики у концепції «багатоукладності». Це було зроблено у його статті «Доклад про продовольчий податок на зібранні секретарів і відповідальних представників осередків РКП (б) м. Москви і Московської губернії», у якій він визначив п'ять укладів на території Росії: 1) патріархальне господарство; 2) дрібне товарне виробництво; 3) капіталістичне виробництво; 4) державний капіталізм; 5) соціалізм [16].

Важливим етапом осмислення поняття «уклад» стала дискусія кінець 20-х – початок 30-х років, яка розгорнулася з виходом книги С.М. Дубровського «До питання про сутність азіатського способу виробництва, феодалізму, кріпосництва і торгового капіталу» (1929 р.). У роботі автор, з одного боку, ототожнював поняття уклад, «спосіб виробництва», «формація», з іншого боку, розглядав уклад як складовий елемент суспільної формації, саме ця концептуальна суперечливість С.М. Дубровського зазнала критики.

Під час дискусії відбулась концептуалізація поняття. Одні дослідники вважали, що уклад це перехідний феномен, залишок попередніх або зародиш майбутніх формацій, інші дослідники розглядали уклад як визначену сходинку у розвитку способу виробництва. Висновками дискусії стали такі положення. По-перше, розуміння необхідності більш чіткого розмежовування понять «формація», «спосіб виробництва» і «уклад». По-друге, визначення укладу як історичної закономірної сходинки розвитку

способу виробництва, становлення суспільної формації. По-третє, визнання невідривного уклада з перехідним станом суспільства, з перехідною економікою.

У подальшому ці положення стали тиражуватися у економічній та історичній літературі. Узагальнення марксистського підходу до визначення поняття «соціально-економічний уклад» зробив Семьонов Ю.І.

У марксистський традиції суспільно-економічний уклад (система суспільного виробництва, суспільне господарство) – цілісна система виробничих відносин визначеного типу, яка формує суспільну форму виробництва. Соціально-економічний устрій того чи іншого суспільства може включати у себе як один, так і декілька суспільно-економічних укладів. У багатоукладному суспільстві один уклад, як правило, є пануючим, домінуючим. Об'єднуючи і підкорюючи всі інші суспільно-економічні уклади, він визначає характер соціально-економічного устрою суспільства в цілому, належність до визначеної суспільно-економічної формації. У цьому смислі пануючий суспільно-економічний уклад є основою, фундаментом всього суспільства в цілому» [11].

Окрім марксистської традиції визначення «соціально-економічного укладу» у історичних дослідженнях впроваджувався концепт «укладу життя», як сукупності суспільно-політичного, економічного і культурних устроїв.

У цьому смислі поняття «укладу» в своїх дослідженнях використовував М.С. Грушевський. Він розглядав «сторони життя» як «фактори, що впливали на уклад та модифікацію суспільно-політичного устрою (а в пізніші часи – і на факти зверхнього політичного життя), – особливо обставини економічні. У попередньому я неодноразово зазначував їх впливи на уклад суспільно-політичних відносин і буду мати неодноразово нагоду вказати їх і в дальшім. Але при тій переважно вповні пасивній ролї, яку грав український народ в сих століттях (XIV-XVI), – і суспільно-політичні відносини, а навіть і уклад економічного життя в більшій мірі залежав від впливів політичних подій, що розвивали ся поза Україною, від суспільно-політичних форм чужих, українському народові накинених, ніж самі на них впливали. Тому йдучи в своєму огляді від подій політичних, які викликали такі глибокі зміни в житті й відносинах України, до

огляду тих змін, які повстали в її суспільно-політичній організації, ми аж по них переходимо до огляду життя економічного, – дарма що воно також мало свій дуже значний вплив на декотрі моменти суспільно-політичної еволюції. Ще далеко значніший вплив ці фактори економічні, культурні й національні зробили на події XVII століття, котрих огляд попереджую сим образом змінених форм і явищ економіки, побуту й культури з XV-XVI ст.».

У шостому томі «Життя економічне, культурне, національне XIV-XVII віків» у розділі 1. «Економічне життя: торгівля і промисел міський» М.С. Грушевський розглядав уклад як порядок, який склався у взаємозалежності економічного, політичного, соціального, культурного життя, та залежить від подій та активності самого народу – при пасивності уклад має залежність від зовнішніх впливів, при активності внутрішні події життя народу визначають уклад життя. М.С. Грушевський концептуально впроваджував гносеологічний концепт «уклад життя» також при розгляді інших історичних періодів та заклав певну традицію, здобутки якої мають і сучасну евристичність пізнання [17].

Іншою важливою традицією дослідження технологічного укладу стали теорія довгих хвиль М.Д. Кондратьєва та теорія короткострокових економічних циклів Дж. Кітчина, які обґрунтовувались у 1920-х роках.

Основою досліджень М.Д. Кондратьєва стала гіпотеза про те, що причиною утворення таких циклів є відновлення основного капіталу. Виникнення довгих хвиль (в середньому 55 років кожна) пов'язується з відтворенням пасивної частини капіталу. М.Д. Кондратьев, завдяки дослідженню економічних показників найбільш розвинутих країн (США, Великої Британії, Франції та Німеччини) за тривалий період часу – з кінця XVIII по 20-і роки XX століття, емпірично обґрунтовував та фактологічно доводив існування коротких та довгих хвиль капіталістичного виробництва. Він виокремив три повні довгі хвилі середньої тривалості 55 років кожна. Основною причиною цих циклів, на його думку, є необхідність оновлення постійного капіталу, розвиток нових технологій та галузей. За допомогою цієї моделі він передбачив Велику депресію 1929-1933 рр. Визначеною була також тенденція до скорочення терміну циклу, тому закінчення п'ятого циклу

він визначив у 2011-2012 рр., як економічну кризу. Зараз ми спостерігаємо кризисні явища, які були передбачені за цією «циклічною теорією».

Перед початком Другої світової війни Й. Шумпетер, який ґрунтувався на теорії «довгих хвиль Кондратьєва», визначив основу коливань у впливах нововведень, які задають коливання всієї економічної системи. Створення нових технологій визначалось як інноваційний процес, а їхнє запозичення як поширення – як процес імітації. Саме тому економічний цикл розпадався на інноваційну та імітаційну складові.

Третій етап формування концепції технологічних укладів має початок у 70-х роках XX століття, характерними особливостями цієї стадії є дослідження технологічних укладів через теорію циклів, та з'ясування відношень між стадіями або фазами циклів. В цей час популярною та навіть загальноприйнятою стала концепція науково-технічної революції, яка з «легкої руки» Н. Вінера була пов'язана з комп'ютерною технікою. Тому інтерес наукової спільноти звернувся до інновацій та технологічного прогнозування, які безпосередньо пов'язувались з циклічністю технологічного розвитку.

В середині 1970-х років після чергової кризи до теорії циклів звернулись європейські дослідники економіки. Німецький вчений Г. Менш доповнив шумпетеріанське розкладення кондратьєвських хвиль на ще одну складову – «технологічний пат», як пояснення нижньої точки циклу. Тому цикл, на його думку, включає такі складові:

- короткострокова (перехідно-депресивна) частина, фаза «технологічного пату»;
- середньо-строкова (революційно-оновлююча) частина, інноваційна фаза;
- довгострокова (еволюційно-застійна) частина, імітаційна фаза.

Г. Менш провів паралель між темпами економічного росту і циклічністю з проявом базисних нововведень. А. Кляйнкнехт доповнив теорію положеннями про те, що нововведення як продукти утворюються у фазі депресії, а нововведення – процеси відбуваються на підвищеній фазі довгої хвилі.

Великі цикли відновлення основного капіталу або цикли кон'юнктури М.Д. Кондратьєва уточнювались внутрішними циклами. Ця класифікація визначає такі види хвиль:

1. Довгі хвилі М.Д. Кондратьєва (приблизна тривалість 50-60 років), які обумовлені появою нових галузей та технологій.

2. Середні хвилі К. Жюгляра (періодичність 7-10 років) – інвестиційні цикли переоснащення устаткуванням, машинами та іншим матеріально-технічним забезпеченням.

3. Короткі інноваційні хвилі (40 місяців) у межах «циклу кон'юнктури».

У 70-80-х роках ХХ століття відбувається становлення традицій дослідження циклічності інноваційного розвитку у роботах Й. Шумпетера, Г. Менша, С. Коваля,. А. Кляйнкнехта, голландського дослідника Дж.Ван Дайна.

На парадигму циклічності вплинули модель системної динаміки Дж. Форрестера, в якій визначались відтворення в капітальній сфері, теорія відтворення робочої сили К. Фримена, цінові концепції Д. Дельбеке, П. Карпімена, Р. Батра; теорія військових циклів Дж. Голдстайна; теорія еволюційної економіки (Нельсона, Уінтера, Маєвського); теорія циклічності політичної історії США (інтровертні/екстравертні цикли Клінберга та активні/консервативні цикли А. Шлезінгера молодшого).

Концепція циклічності розвитку укладів отримала розвиток не тільки у соціально-економічній сфері, але й у політичній та військовій сферах, та у найбільш важливих системних процесах, якими для економіки є процеси відтворення в капітальній сфері, відтворення робочої сили, коливання цін та інші.

*Пострадянські дослідження технологічних укладів*

У 80-х – 90-х роках проблема укладів досліджувалась у контексті ринкових перетворень на етапі «перебудови», а після розвалу Радянського Союзу у формуванні економіки незалежних держав як уламків пострадянського економічного простору. У цих концепціях дискусія велась навколо шляхів розвитку багатоукладної економіки, роздержавлення і приватизації власності, структурної перебудови різних галузей народного господарства, формування ринку та ринкових відносин, ринкової інфраструктури, державного регулювання перехідного етапу економіки. Але окрім теоретичних роздумів криза трансформування не тільки визначала ринкові механізми, а й розвиток

архаїчних та кримінальних укладів економіки, навіть з'явилися нові поняття «тіньова» та «кримінальна» економіка. А іноді навіть використовують поняття «кримінальної революції» у перерозподілі власності.

На цей же час приходиться формування концепції технологічних укладів С. Ю. Глазьєва та Ю.В. Яковця.

С. Глазьєв спробував розширити інноваційний підхід та за аналогією «соціально-економічного укладу» В.І. Леніна ввів поняття технологічного укладу.

Технологічний уклад – це сукупність технологій, які характерні для визначеного рівня розвитку виробництва; у зв'язку з науковим і техніко-технологічним прогресом відбувається перехід від більш низьких укладів до більш високих, прогресивних. Технологічний уклад охоплює замкнутий відтворювальний цикл від добування природних ресурсів і професійної підготовки кадрів до невиробничого споживання. У межах технологічного укладу здійснюється замкнутий макровиробничий цикл, який складається з добування і отримання первинних ресурсів, всі стадії їх переробки і випуску набору кінцевих продуктів,які задовольняють відповідний тип суспільного споживання [18].

Зміна технологічного укладу співпадає зі зміною інноваційних хвиль Шумпетера. Згідно цієї концепції зараз формується новий шостий технологічний уклад. Попередні п'ять укладів формувались у межах епохи капіталізму та визначені суттєвими особливостями продуктивних сил

Провідні галузі та види діяльності, завдяки яким капітал має максимальне зростання, – формують ядро технологічного укладу. Технологічні нововведення, що формують ядро, отримали назву ключових факторів. Кожному укладу притаманні свої особливості соціального життя суспільства, роль держави в управлінні виробництва, країни, які домінують, їх політика, перспективні наукові напрямки і ступінь їх значущості у виробництві. Майбутній технологічний уклад зароджується у надрах існуючого укладу та вступає у силу під час, коли попередній втрачає ефективність у збільшенні норми прибутку.

Серед сучасних російських економістів та прогнозистів, що досліджують уклади, необхідно відзначити Ю.В. Яковця. Він класифікує уклади за трьома ознаками: за сферою дії, за територіальною ознакою і за тривалістю. Причиною зміни

укладів, на думку Ю.В. Яковця, є технічний прогрес. Він вважає, що: «матеріалізація чергової ланки розвитку науки, підготовка кадрів до принципово нової техніки і технології стають першоджерелом загальнотехнологічної революції, на основі якої відбувається переворот у привласненні природних продуктивних сил» [19, 114-116] Зміна економічних відносин «знаходить свої прояви у зміні економічних засобів, всього устрою економічних відносин (при збереженні спадкового ядра) і, перш за все, у переважаючому полі діяльності» [19, 117].

На думку С.Ю. Глазьєва, перехід до постіндустріальної стадії розвитку суспільства знаменують заміна галузевого розподілу національної економіки розподілом технологічним, тенденція розвитку високих технологій у всіх галузях на відміну від попереднього розширення існуючих галузей.

Як вважає Д.А. Ключищєв, структура технологічного укладу має такий склад: ядро (групи взаємопов'язаних галузей і технологій, які на даному історичному проміжку часу виходять на перший план і є основою даного технологічного укладу); виробничі технології, які відповідають ядру та використовуються у галузях даного технологічного укладу; невиробнича сфера, що розвивається з використання технології даного технологічного укладу. Принципи зміни технологічних укладів полягають у суперечності переходу від одного укладу до іншого; само відтворення, саморозвитку; регулярності (поступовості); розвитку технологічних укладів за висхідною, від одного укладу до іншого; взаємозв'язку технологічних і соціально-економічних укладів та інші [20, 6-7]. Д.А. Ключищєв звертає увагу на дві найважливіші обставини. Перше – уклад охоплює різні сфери суспільного життя (економічну, соціальну, політичну, духовну, сімейно-побутову). Друге – при відпрацюванні поняття соціально-економічний уклад необхідно виходити з фундаментального фактору у розвитку суспільства, який не обумовлюється ніякою іншою причиною, і сам визначає сутність суспільства як особливої матеріальної системи. У якості такого фактора виступає праця.

Технологічний уклад має складну внутрішню структуру, особливе місце в якій займає ядро укладу. Тому структура технологічного укладу визначена таким чином. Ланцюг технологічного процесу виготовлення продукції поєднаний зі суміж-

ними технологічними процесами у галузях-постачальниках і галузях-споживачах, які і складають технологічну сукупність технологічно сполучених виробництв. Поєднані виробничою кооперацією, технологічно пристосовані одні до інших і маючи відносно однаковий рівень, вони складають систему сполучених технічних сукупностей – технологічний уклад, а базові технологічні сукупності створюють його ядро. Технологічні нововведення, ключовий фактор, який виникає у рушійних галузях та приймає участь у створенні технологічного ядра, розповсюджується у провідних галузях промисловості, до яких відносяться ті, що споживають ці нововведення і найкращім чином пристосовуються до них. Уклад характеризує технологічну систему, її стан та розвиток. Для технологічного укладу є характерним єдиний рівень продуктивних сил та загального наукового потенціалу. Життєвий цикл технологічного укладу складає приблизно 100 років. Він має такі фази. Перша фаза визначає зародження нового технологічного укладу, який ґрунтується на сучасних наукових відкриттях.

На другій фазі існує деяка монополія окремих компаній або організацій, які виробляють нові продукти (до 20 років). Під час цієї фази монополісти мають надприбуток. Конкуренти поступово порушують монопольне становище і виникає третя фаза технологічного укладу – домінування. Для фази домінування характерним є стрибок у розвитку, якому сприяє прискорений приплив капіталу у новий технологічний уклад. Тривалість цієї фази складає приблизно 50 років, вона пов'язана з перебудовою економіки, оновленням технологічних процесів у суспільному виробництві. Завершуючою є стадія згасання. Домінування нового укладу в економіці приводить до поступового старіння попереднього укладу.

У кожному укладі можливо визначити період домінування, технологічних лідерів, ядро технологічного укладу, його переваги порівняно з попередніми, основні економічні інститути, організацію інноваційної активності у країнах-лідерах. Типовим явищем економіки будь-якої країни є багатоукладність. Одночасно існують і взаємодіють у різних секторах економіки декілька технологічних укладів: переважаючий, який визначає досягнутий рівень конкурентоздатності і ефективності продукції і технології; той, що йде йому на зміну, який знаходиться у фазі інноваційного

засвоєння; той, що витискується, але який зберіг свою силу у низки секторів економіки; реліктові уклади [22].

О.О. Куракін стверджує, що концепцію укладності можливо позначити як перехід від загальної аналітичної схеми до набору похідних аналітичних схем, або блоків, більш низького ступеня узагальнення, за суттю відбувається класифікація емпіричних об'єктів на рівні теорії [24, 81, 85]. Так, багатоукладну реальність, як просторово-часову визначеність, досліджували К. Маркс у формаційній концепції, М. Вебер за допомогою ідеально-типового аналізу, О.В. Чаянов у народногосподарських системах, П. Бурдьє за способом організації соціального простору у розподілі капіталів, боротьби за них та за колективним габітусом, Н. Флінгстін у локальному порядку поля взаємодії акторів за ресурсні потоки, Л. Тевено у життєвих світах, концепції багато-манітної координації, яка конституйована у взаємодії людей з різними мотивами і різною раціональністю [23, 82-84].

Тому О.О. Куракін стверджує, що рух матеріальних цінностей, які свідомо контролюються у взаємодії людей, є стрижнем аналізу соціально-економічних укладів. Матеріальний потік, як перехід матеріального предмета з одного стану в інший, має свою структуру, укорінену у структуру соціальних відносин і інституційно оформленими мотивами. Матеріальні потоки «обростають» набором інших потоків (правових, силових, ідеологічних і т.д.). Тому концепція укладів формується у трьох рівнях і досліджує матеріальні потоки. Уклад розглядається як дослідницька схема, кут зору з послідовними етапами дослідження. Уклад як ідеальний тип, як перехід від теоретизування до класифікації реальності. Уклад як модель є описанням та оцінкою конкретного емпіричного об'єкту [23, 85-86].

Положення про взаємопов'язаність різних потоків упорядкування сприйняте соціологами. Так Ю. Сурмін і М. Туленков визначають, що кожному типу суспільно-економічної системи притаманним є свій тип не тільки виробничо-технологічних, але й соціально-технологічних укладів. Останні розглядаються як набір тих або інших конкретних видів соціальних технологій, які мають відмінності за концептуальними основами, так і за принципами їх побудови. Соціальні технології, що мають споріднену природу, складають визначений соціально-технологічний уклад. У структурі соціально-технологічного укладу виокремлюють три

основні складові: основні технологічні парадигми, які визначають сукупність теоретико-методологічних основ, які суттєво впливають на формування соціальних технологій; стиль технологічної діяльності, який охоплює у суспільстві систему засобів, прийомів і методів соціально-технологічної діяльності, яка склалася, можливостей соціальної інженерії; базові соціальні технології ґрунтовні і найбільш розповсюджені соціальні технології, що визначають зміст та специфіку цього суспільства під впливом суспільних потреб [24, 47-48].

С.Ю. Глазьев дає таку періодизацію технологічних укладів [18]:

Перший технологічний уклад. Період: 1770-1830 рр. Ядро: Текстильна промисловість, текстильне машинобудування, виплавка чавуну і обробка заліза, будівництво каналів, водяний двигун. Ключовий фактор: Текстильні машини.

Другий технологічний уклад. Період: 1830-1880 рр. Ядро: Паровий двигун, залізничне будівництво, транспорт, машино- та пароплавобудування, вугільна, станко- та інструментальна промисловість, будування, вугільна промисловість, чорна металургія. Ключовий фактор: Паровий двигун, станки.

Третій технологічний уклад. Період: 1880-1930 рр. Ядро: Електротехнічне і важке машинобудування, виробництво і прокат сталі, лінії електропередач, неорганічна хімія. Ключовий фактор: Електродвигун, сталь.

Четвертий технологічний уклад. Період: 1930-1970 рр. Ядро: Автомобілебудування, тракторобудування, кольорова металургія, виробництво товарів тривалого використання, синтетичні матеріали, органічна хімія, виробництво та переробка нафти. Ключовий фактор: Двигун внутрішнього згорання, нафтохімія.

П’ятий технологічний уклад. Період: 1970-2010 рр. Ядро: Електронна, обчислювальна, оптико-волоконна техніка, програмне забезпечення, телекомунікації, роботобудування, виробництво та переробка газу, інформаційні послуги. Ключовий фактор: Мікроелектронні компоненти.

Основна причина «міжукладних» криз полягає у запізненому реагуванні на необхідність зміни або вдосконалення продуктивних сил стримання їх суспільними відносинами. Країни, які вчасно пристосувались до нового технологічного укладу, входять у групу лідерів і навпаки, які не встигають, опиняються у групі

аутсайдерів. Так, СРСР запровадив індустріалізацію під час становлення нового технологічного укладу, сформував продуктивні сили у відповідності до вимог світового виробництва у 30-х роках ХХ століття, що дозволило перемогти у Другій світовій війні. І навпаки, недооцінка процесів комп'ютеризації у 70-х роках у становленні нового технологічного укладу стала економічним фактором руйнування держави.

У теперішній час спеціалісти стверджують фазу домінування V технологічного укладу при технологічному лідерстві Японії, США, Німеччини, Швеції, ЄС, Тайваню, Кореї, Канади і Австралії [18, 96-97].

Тому вихід, який пропонується прихильниками концепції технологічних укладів, полягає у підготовці до переходу до нового технологічного укладу. Ключовим фактором наступного, шостого технологічного укладу, економісти визначають: нанотехнології, кліткові технології і методи генної інженерії; виникнення альтернативної енергетики (водородна енергетика, використання енергії вітру, сонця) [21]. Припускається, що ядром шостого технологічного укладу будуть наноелектроніка і фотоніка, генна інженерія і біотехнологія тварин, а потім і людини; змістовні інформаційні системи глобального рівня (наукові, екологічні, освітні, соціокультурні). Прогнозуються зміни постіндустріального, інформаційного технологічного укладу на інноваційний технологічний уклад.

*Висновки*

1. У етимології поняття «уклад» визначені такі родові характеристики як змінність укладу, він установлюється або складається, складність, він формується з різних елементів, визначеність суттєвих ознак, він є типом або формацією, атрибутом цілісності, формою, яка характеризує життя, побут, родини, установи, господарства, психіки, економіки, політики; упорядкованість, він є порядок, устрій в організації.

У етимологічному змісті поняття відображене співвідношення природності та штучності укладу, як взаємозв'язку самоорганізації та управлінні у відносинах людей. В цьому значенні «уклад» є процесом, який може бути незавершеним або завершеним, але завжди нестатичним, тим, що має розвиток та функціонування. Самоорганізація укладу, який складається визначає багатофакторність та багатоманітність проявів, що у

подальшому розвинулось у теоретичному питанні про «багатоукладності».

2. Формування мисленевого концепту технологічного укладу пройшло декілька етапів теоретичного розвитку.

На першому етапі, з другої половини XIX ст. до першої чверті XX ст., термін «уклад» мав широке розповсюдження у Російській імперії у другій половині XIX століття у народників, які ввели це поняття у літературний обіг, та у марксистській літературі. Народники стверджували, що у Росії існує особливий соціально-економічний уклад (селянська община) і тому західний шлях для Росії не є прийнятним.

Поняття «уклад» у марксистській теорії впроваджувалося у категоріальному ряду формаційної концепції. Суспільна формація відображує логіку історичного процесу, його сутнісні характеристики: історично обумовлений суспільний спосіб виробництва, систему суспільних відносин, соціальну структуру, у складі якої визначальне місце мають класи і класова боротьба. Базовими ланцюгами формаційного розвитку є три великі економічні формації: первісної суспільної формації (загальна власність), вторинної суспільної формації (приватна власність) і, третинна суспільна формація (суспільна власність, яка не буде мати соціально-економічні уклади).

Формація у марксистській концепції складалася зі способу виробництва і укладу. Спосіб виробництва розглядався на рівні суспільного виробництва, як взаємозв'язку продуктивних сил і виробничих відносин, соціально-економічний уклад розглядався як система виробничих відносин.

Другий етап визначений дискусією про багатоукладну економіку та формування теорії «довгих хвиль М. Кондратьєва».

Початок дослідження базового поняття уклад пов'язаний з активною дискусією про багатоукладну економіку, у якій співіснують уклади різних формацій. Ця дискусія була пов'язана з практикою державного будування на основі марксистської теорії. Активно цю проблему розглядав В.І. Ленін у дискусії з О.О. Богдановим. В.І. Ленін обгрунтував положення «формаційної теорії» до потреб практики у концепції «багатоукладності», у якій він визначив п'ять укладів на території Росії: 1) патріархальне господарство; 2) дрібне товарне виробництво; 3) капіталістичне виробництво; 4) державний капіталізм; 5) соціалізм.

На цьому етапі важливою стала дискусія навколо книги С.М. Дубровського, під час якої уклад був визначеним як історична закономірна сходинка розвитку способу виробництва, становлення суспільної формації, та було визнано невідривність укладу з перехідним станом суспільства, з перехідною економікою.

Окрім марксистської традиції визначення «соціально-економічного укладу» формувалося у історичних дослідженнях, наприклад, М.С. Грушевський впроваджував концепт «укладу життя» як сукупності суспільно-політичного, економічного і культурних устроїв. Саме «сторони життя» у нього є тими факторами, що визначали уклад та модифікацію суспільно-політичного устрою, особливу роль відігравали, на його думку, саме економічні обставини.

Іншою важливою традицією дослідження технологічного укладу стали теорія довгих хвиль М.Д. Кондратьєва (в основі якої знаходяться процеси оновлення постійного капіталу, розвиток нових технологій та галузей) та теорія короткострокових економічних циклів Дж. Кітчина. Перед початком Другої світової війни Й. Шумпетер, який ґрунтувався на теорії «довгих хвиль Кондратьєва», визначив основу коливань у впливах нововведень, які завдають коливання всієї економічної системи.

Третій етап формування концепції технологічних укладів має початок у 70-х роках XX століття, характерними особливостями цієї стадії є дослідження технологічних укладів через теорію циклів, та з'ясування відношень між стадіями або фазами циклів. У 70-80-х роках XX століття відбувається становлення традицій дослідження циклічності інноваційного розвитку в роботах Й. Шумпетера, Г. Менша, С. Коваля, А. Кляйнкнехта, голландського дослідника Дж.Ван Дайна.

На цьому етапі парадигма соціотехнологічного укладу, як циклічності розвитку укладів, розвивалась не тільки «вертикально» у поглибленні концептуальних внутрішніх засад у соціально-економічній сфері у важливих для економіки системних процесах (в капітальній сфері, відтворення робочої сили, коливання цін та інших), а й «горизонтально» у суміжних сферах – у політичній та військовій сферах.

3. Сучасний четвертий етап визначений пострадянськими дослідженнями технологічних укладів у формуванні економіки

незалежних держав як уламків пострадянського економічного простору, у цей же час відбувається формування концепції технологічних укладів С.Ю. Глазьєва та Ю.В. Яковця.

С. Глазьєв спробував розширити інноваційний підхід, за аналогією та у розвиток концепції «соціально-економічного укладу» В.І. Леніна, та ввів поняття технологічного укладу, як сукупності технологій, які є характерними для визначеного рівня розвитку виробництва та визначені науковим і техніко-технологічним прогресом. Технологічний уклад охоплює замкнений відтворювальний цикл від добування природних ресурсів і професійної підготовки кадрів до невиробничого споживання.

Зміна «технологічного укладу С. Глазьєва» співпадає зі зміною інноваційних хвиль Шумпетера. Згідно цієї концепції зараз формується новий шостий технологічний уклад. Попередні п'ять укладів формувались у межах епохи капіталізму та визначені суттєвими особливостями продуктивних сил. Провідні галузі та види діяльності, завдяки яким капітал має максимальне зростання, формують ядро технологічного укладу. Технологічні нововведення, що формують ядро, отримали назву ключових факторів. Кожному укладу притаманні свої особливості соціального життя суспільства, роль держави в управлінні виробництва, країни, які домінують, їх політика, перспективні наукові напрямки і ступінь їх значущості у виробництві. Майбутній технологічний уклад зароджується у надрах існуючого укладу та вступає у силу під час, коли попередній втрачає ефективність у збільшенні норми прибутку. Причиною зміни укладів, на думку Ю.В. Яковця, є технічний прогрес та зміни економічних засобів, всього устрою економічних відносин (при збереженні спадкового ядра) і, перш за все, у переважаючому полі діяльності. Ці парадигмальні положення розвивались відносно як виробничо-технологічних, так і соціально-технологічних укладів, як основи соціальної інженерії.

4. Концепції технологічних укладів засновуються на марксовій концепції розвитку продуктивних сил и поступової зміни виробничих відносин, оскільки зміна ключових технологій, з одного боку спиралась на попередній уклад, як на основу зміни, з іншого боку, формування нового технологічного ядра концентрує резерви системи, та, перш за все, капітал, науковий та організаційний потенціал на новому рівні. Тому в концепції

соціально-технологічних укладів відображені як закони діалектики, так і уточнюються механізми їх здійснення у суспільстві у просторово-часовому вимірі, у діалектичних взаємозв'язках стабільності та мінливості, статики та динаміки. В той же час перехід до нового укладу не є лише руйнуванням попереднього укладу, а є виходом на новий рівень розвитку у базуванні на попередньому рівні. До того ж спроби у модернізаційній практиці глобалізації по відношенню до країн, що розвиваються, включення до нового технологічного укладу були успішними лише у політично-згуртованих країнах, які обирали, як правило, одну з декількох стратегій розвитку. Перша відбувалася на основі незалежності держави у будованні індустріальної економіки та обміні природних ресурсів на технологічні знання, в тому числі інформаційного технологічного укладу, та виходили на інноваційне лідерство у новому укладі. Цей шлях був у СРСР у четвертому технологічному укладі, Японії, Південній Кореї, Малайзії та інших «південно-східних драконах» у п'ятому, зараз ця стратегія формується у Індії та Китаї.

Інша стратегія визначала входження у глобальну економіку через кластери розвитку, будувались можливі передові кластери глобальної економіки у державі, всі інші продукти виробництва та споживання, а також послуги, отримувались з інших держав через міжнародні політичні та економічні угоди. Ця стратегія здійснювалася у кластері морських перевезень Норвегії і інших європейських кластерах [25]. Але цей шлях може перетворюватись у шлях «економічного вбивства» країн, що розвиваються. Це відбувається у процесі підвищення впливу розвинутих держав через міжнародні установи та транснаціональні корпорації з метою отримання доступу до природних ресурсів [26]. Через державні та пільгові займи формується «сімейність» та олігархія у політиці, та кластери стають засобом придбання у політичної олігархії безпеки іноземного використання ресурсів, змінюється і співвідношення у державі військовослужбовців з переваги збройних сил Міністерства оборони у бік переваги службовців внутрішніх справ, спрямоване на захист цього режиму.

Лише під час четвертого та п'ятого технологічного укладу окремі країни успішно отримали незалежність від колоніалізму та неоколоніалізму шляхом націоналізації природних ресурсів

країни у державну власність. В цілому концепція соціально-економічних укладів має прогностичний та евристичний потенціал дослідження макро-, мезо- та мікротенденцій суспільного розвитку.

### *Література*


1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. Ред.. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «ПеруН», 2003. – С. 1290.
2. Новий тлумачний словник української мови. Т. 3. – П-Я.- вид. 2. – Київ: Аконіт, 2003. – С. 612.
3. Уклад // Современный толковый словарь русского языка Ефремовой // http://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova/258287/%D0%A3%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4.
4. Уклад // Толковый словарь Ушакова // http://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/1065650.
5. Уклад // Словарь Ожегова // http://dic.academic.ru/dic.nsf/ogegova/254038.
6. Большой французско-русский и русско-французский словарь // http://dic.academic.ru/dic.nsf/fre_rus/123798/%D1%83%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4.
7. Большой итальяно-русский и русско-итальянский словарь //http://dic.academic.ru/dic.nsf/ita_rus/118274/%D1%83%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4.
8. Большой испано-русский и русско-испанский словарь //http://dic.academic.ru/dic.nsf/esp_rus/130781/%D1%83%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4.
9. Большой немецко-русский и русско-немецкий словарь //http://dic.academic.ru/dic.nsf/ger_rus/208009/%D1%83%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4.
10. Concise Oxford Russian Dictionary / Ред. М.Уилер, Б. Унбегаун, П. Фалла. – М.: «Весь Мир», «Инфра-М», 2005. – С. 437.
11. Семенов Ю. И.. Уклад общественно-экономический // Большая Советская энциклопедия //http://bse.sci-lib.com/article113839.html.
12. Экономический уклад // Словарь бизнес-терминов // http://dic.academic.ru/dic.nsf/business/13108.

13. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т. 13. – С. 7,8; Т. 18. – С. 222; Т. 19. – С.404, 413, 419; Т. 23. – С. 91; Т. 25. -С. 18; Т. 26. – С. 280, 419; Т. 29. – С. 259; Т. 48. – С. 29
14. Ленин В. И. Полн. Собр. Соч. – Т. 2. – С. 196, 222; Т. 3. – С. 13, 101, 164, 165, 183, 184, 185, 380, 493; Т. 4. – С. 36, 37; Т. 6. – С. 195; Т. 36. – С. 296; Т. 39. – С. 271, 272; Т. 45. – С. 158, 159, 207.
15. Ленин В. И., Полн. собр. Соч. – 5 изд. – Т. 36. – С. 296; Т. 43. – С. 158, 207, 221. Ленин В. И., Развитие капитализма в России // Полн. собр. соч. – 5 изд. – Т. 3. – Ленин В.И. Рецензия. А. Богданов. Краткий курс экономической науки // Там же, Т. 4. Ленин В.И. Три источника и три составных части марксизма // Там же. – Т. 23. Ленин В.И. О «левом» ребячестве и о мелкобуржуазности // Там же. – Т. 36; Ленин В.И. Великий почин // Там же. – Т. 39. Ленин В.И. О продовольственном налоге // Там же. – Т. 43.
16. Ленин В.И. Доклад о продовольственном налоге на собрании секретарей и ответственных представителей ячеек РКП (б) г. Москвы и Московской губернии //Ленин В.И. Полн. Собр. соч. – 5 изд. – Т. 43. – С. 158.
17. Грушевский М.С. Життя економічне, культурне, національне XIV-XVII віків //http://libclub.com/G/Grushevskiy/Grushevskiy-244-1.html.
18. Глазьев С.Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития. – М.: ВлаДар, 1993. – 310 с.
19. Яковец Ю.В. Циклы. Кризисы. Прогнозы. – М.: Наука, 1999. – 448 с.
20. Ключищев Д.А. Технологические уклады и их влияние на формирование экономических структур и институтов. – Автореферат диссертации кандидата экономических наук по специальности 08.00.01. – Воронеж, 2005. – 17 с.
21. Яковец Ю.В. Эпохальные инновации XXI века. – Междунар. ин-т П. Сорокина, Н. Кондратьева. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2004. – 444 с.
22. Орешенков А.А. //http://uecs.mcnip.ru /modules.php?name=News&file=article&sid=20.
23. Куракин А.А. Анализ понятия социально-экономического уклада // Экономическая социология. – Январь 2003. – Т. 4. – №1. – С. 81-104.

24. Сурмин Ю.П., Туленков Н.В. Теория социальных технологий. Учеб. пособие. – К. МАУП, 2004. – 608 с.
25. Соколенко С. И. Производственные системы глобализации: сети, альянсы, партнерства, кластера: Украинский контекст. – К.: ЛОГОС, 2002. – 647 с.
26. Перкинс Джон. Исповедь экономического убийцы / Confessions of an Economic Hit Man. – М.: Издательство: Претекст, 2008. – 416 с.

***Лепский М. Этимологическое содержание понятия «уклад»***

*В работе исследуется этимологическое содержание понятия, этапы формирования. Первый этап определения социально-экономического уклада значения (в марксистской теории формаций), второй этап определен дискуссией о многоукладности экономики и формированием теории «длинных волн Н. Кондратьева». Третий этап осуществлялся в исследованиях инновационно-технологической цикличности развития. Четвертый этап в работах, исследующих социально-технологические уклады, их механизмы и составляющие. В работе анализируется прогностическое и эвристическое значение концепции социально-технологических укладов.*

***Ключевые слова:*** *уклад, цикл, развитие, соціально-экономический уклад, соціально-технологический уклад.*

***Lepskiy M. Etymological content of the notion «structure»***

*Etymological content of the notion, stages of formation are investigated in the work. The first stage is determined by socio-economical structure of the notion (in Marxist formation theory), the second stage is determined by the discussion about the multistructural character of economics and the formation of N. Kondratjev`s «long waves» theory. The third stage was implemented in the investigation of innovation-technological recurrence of development. The fourth stage is in the works, investigating social-technological structures, their mechanisms and components. Prognostic and heuristic significance of the social-technological structure concept is analyzed in the work.*

***Keywords:*** *structure, cycle, development, socio-economical structure, social-technological structure.*